

Hadislerde Geçen “Veyhak” Kavramı

The Concept of the Word “Veyhak” in Hadiths

ÖZET

Hz. Peygamber, müslümanlara şefkat ve merhametin, yardımseverlik ve adaletin en güzel örneklerini göstererek her konuda onlara ilham kaynağı olmuştur. O, her sırada müslümanlar için örnek alınacak tek insandır. O her zaman çevresindekilere karşı her zaman iyi davranmış, müslümanlara da başkalarına iyi davranmalarını tavsiye etmiştir. Konuşmalarında genellikle muhatapların gönüllerini yumuşatıcı, teşvik edici hikmetli sözleri tercih etmiş, olumsuz durumlar da ise bazı kavramlarla karşıdaki kişileri uyarma gereği duymuştur. Örneğin dua ve lanetleme ile ilgili bağlamda "veyhak" ve "veylek" gibi kelimeler kullanmıştır. Arapça'da tek bir anlamı olmayan, aksine birden fazla anlam taşıyan bazı kelimeler vardır ki bu nedenle Hz. Peygamber, de Araplar tarafından bilinen bu bağlamdaki bazı kelimeleri farklı zamanlarda farklı durumlarda kullanmıştır. Bu çalışmada olumsuz durumlarda kullanılan “veyhak” kelimesinin farklı anlamları ve bu anlamlara ilişkin çeşitli rivayetler incelenmiştir. Bu kelime, “ders”, “inkâr”, “şaşkınlık”, “kızgınlık” ve “felaketten kurtulma” gibi farklı anlamlara gelmektedir. Burada mezkûr kavram temel hadis kaynaklarından araştırılmış, tespit edilen rivayetler uygun başlıklar altında yer toplanmış, rivayetlerin nasıl yorumları için de hadis şerhlerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Veyhak, lanet, inkâr, kızgın, vaaz, ünlem, musibet.

ABSTRACT

The Prophet was known for his mercy, benevolence, justice and compassion for his Ummah. He has been a source of good example for Muslims. He also commanded us to be good and sweet-tongued towards each other. He said that we should avoid bad and ugly words. However, there are some words in Arabic that do not have a single meaning, but have more than one meaning, so the Prophet used some of these words in contexts known to the Arabs at different times in different situations. For example, the context of prayer and cursing; examples such as “veyhak” and “veylek”. In this study, the different meanings of the word “veyhak” and various narrations related to these meanings are analyzed. This word has been interpreted in different meanings such as “lesson”, “denial”, “confusion”, “anger” and “deliverance from disaster”. In this study, first of all, the aforementioned expression was searched in the main narration sources, then the hadiths identified were included under the appropriate headings, and the hadith commentaries were searched for how the narrations were interpreted.

Keywords: Weyhek, curse, denial, angry, sermon, exclamation, calamity.

GİRİŞ

İslam Dini'nin ikinci derecede kaynağı olan sünnetin, bir diğer ifadeyle hadislerin anlaşılması, dini lüteratürün doğru anlaşılması bakımından büyük önem arzeder. Hadislerde geçen her bir kelime ve kavram, ilgili bilim dalı mütehasssısları tarafından araştırılıp doğru bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmış, bunun için çeşitli eserler yazılmıştır. Hadislerde anlaşılması önem arzeden kavramlardan biri de “Veyhak” kavramıdır. Bu makalede Hz. Peygamber'in hangi hususlar için ve niçin böyle bir kavramı kullandığı araştırılacak, bu vesileyle bazı sorulara cevap aranacaktır. Burada öncelikle olarak sözkonusu kavramla ilgili hadisler tespit edilip açıklamaları yapılarak hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğinden bahsedilecektir.

“Veyhak” kelimesi Arapça'da "yazıklar olsun”, “vay canına”, “vah vah”, “ne yazık ki”, “burnu sürtülsün” gibi anlamlara gelir. Bu kelime genelde bir musibet veya felakete maruz kalan kişiye teselli ve merhamet göstermek için, bazen de bir kişiye yaptıklarının yanlış olduğunu ve bu nedenle başına bela geleceğini ikaz etmek için kullanılır. Aynı zamanda bir kişiyi uyarmak ve yaptıklarını yanlış olduğunu göstermek için de kullanılabilir.(Neşvân el-Ĥimyerî, 1420/1999, s. 11/7317) Zemahşeri, "veyh", "veyb" ve "veys" kelimelerinin üçünün de "terahhum" (merhamet) anlamına geldiğini savunmuştur. “Veyh kelimesi!” bir sövme ve küfür etmek anlamına da gelmektedir.(Zeynüddîn, t.y., s. 6/365) Yani "veyh" kelimesi, "فَاتِلْهُ اللهُ" (Allah onu öldürsün) gibi anlamda kullanılmaktadır.(İbnu'l-Enbârî, 1412/1992, s. 1/140) Bu kelimeler de genelde öfke veya kınama ifade etmek için kullanılır.

Konu altı başlık altında incelenecektir.

¹ Selcuk Üniversitesi, Temel İslam Bilimler, Hadis, Konya, Türkiye ORCID: 0009-0004-7311-1657

Abdoul Kadiri Dante¹

How to Cite This Article

Dante, A. K. (2024). “Hadislerde Geçen “Veyhak” Kavramı” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:10; pp:1731-1739. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13990446>

Arrival: 09 August 2024
Published: 25 October 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

UYARI DURUMLARINDA “VEYHAK” KELİMESİNİN KULLANILMASI

Konu çeşitli rivayetler ışığında ele alınacaktır.

İlginç Olayların Yaşanması

Hiz. Enes'ten gelen rivayete göre, "Bir gün Hiz. Peygamber , Ebu Talha'nın hurmalıklarında idrara çıkmak üzere iken, Bilal de arkasında yürüyordu. Hiz. Peygamber idrarını yapmak için bir ağaç arkasına doğru yürüyüp orada bulunan bir mezarın yanından geçerken Bilal'e, "وَيْحَكَ يَا بِلَالُ : *Vay senin haline Bilal! Benim duyduğumu sen de duyuyor musun?*" diye sordu. Bilal, "Hayır, duymuyorum" diye cevap verdi. Hiz. Peygamber, "Mezardaki kişi azap görüyor" buyurdu. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde rivayet edilen bu hadisin ravileri sahih hadis ravilerindedir. (Heysemî, 1414/1994, s. 3/56) Hadiste geçen "veyhak" kelimesi, bilinmeyen bir konuda muhataba ders verip onu uarmak için kullanılmıştır. Hiz. Peygamber sanki Bilal'in söyleyeceği sözü dikkatle dinlemesi için bu ifadeyi kullanmıştır. Hadis aynı zamanda, Hiz. Peygamber, manevi duyarlılığını ve mezarlarda azap çekenlerin durumunu algılayabilme yeteneğini göstermektedir. Ayrıca, ahiret hayatına ve ölümün gerçekliğine de dikkat çekmektedir.

İlahi Rahmetin Daraltılması

Allah'ın rahmeti bütün canlıları kuşatmıştır. Vâsile b. el-Eska'dan gelen bir rivayete göre, bedevinin biri Hiz. Peygamber'in yanına geldi ve "Allah'ım beni ve Muhammed'i affet, rahmetinde bize kimseyi ortak kılma!" dedi. Hiz. Peygamber de ona, " لَقَدْ حَظَرْتُ وَاسِعًا وَيْحَكَ! : *Sen hakikaten geniş olanı daralttın! Vah sana!*" diye karşılık verdi. (İbn Mâce, t.y., s. Vudu 79; Taberânî, t.y., s. 22/77) Elbânî, senedin mütâbaatla hasen, dolayısıyla hadisin sahih li-gayrihî olduğunu belirtmiştir. Hadis, ravisi Ubeydullah b. Ebi Hamid'in zayıflığı nedeniyle zayıf hadis olarak kabul edilmiş, Ahmed b. Hanbel alimlerin onun hadisini terk ettiklerini, Buhârî (256/870) onun münkerul-hadis olduğunu söylemiştir. Ancak farklı bir senedler hadisin sahih şevâhidinin bulunduğu belirtilmiştir. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 16/316)

Hadiste dua ve konuşma adabı hakkında önemli bir ders verilmiş, muhataba uygun bir uyarıda bulunulmuştur.

Bedevinin duası, Allah'ın rahmetine ve affına layık olmanın şartlarını göz ardı etmesi açısından yanlış olduğundan Hiz. Peygamber onun hatasını nazikçe düzeltmiştir. Dolayısıyla dua ederken mümin sadece kendisini değil, başkalarını da düşünmelidir. (İbn Battâl, 1423/2003, s. 9/220) Bu rivayetteki "veyhak" kelimesi ile bedevilerin Allah'ın rahmetini başkalarına değil, yalnızca belirli bir kişiye tahsis etme eyleminin yanlış olduğuna vurgu yapılmıştır.

İNKÂR DURUMUNDA “VEYHAK” KELİMESİNİN KULLANILMASI

"Veyhak" kelimesi arasına inkar etmek için kullandığını dair rivayetler de bulunmaktadır. Bunu farklı olaylarda şöyle rivayetlerde geçmektedir:

Sıkıntılarının Haber Verilmesi

Yahya b. Sa'îd'den gelen rivayete göre, adamın birinin vefat etmesi üzerine bir başkasının "Ne mutlu ona, hastalık çekmeden vefat etti" dedi. Hiz. Peygamber'in bu durumu hoş karşılamayıp, "وَيْحَكَ وَمَا يُدْرِيكَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ ابْتَلَاهُ بِمَرَضٍ يُكْفَرُ بِهِ : *Yazıklar olsun, nereden biliyorsun! Allah onu bir hastalığa müptela kılmuşsa o vesileyle belki günahlarını affeder*" buyurdu. (Mâlik b. Enes, 1406/1985, s. Kitâbü'l-Ayn 8) Bu hadis-i şerif, Nâsirüddin Elbânî (1419/1999) tarafından mürsel zayıf kabul edilmekle beraber, (M. N. (ö. 1420/1999) el-Elbânî, t.y., s. 2/371) farklı bir seneden başka sahih şevâhidleri de bulunmaktadır. (İbn 'Abdülber en-Nemerî, 1421/2000, s. 8/408)

Hastalık bela yönünden Allah'ın bir imtihanı olabileceği gibi, günahların affına vesile olabilecek bir nimet de olabilir. Hastalık çeken mümin, sabrederek ve hastalığından dolayı Allah'a hamdederek günahlarının affedilmesine vesile de olabilir. Müminler her zaman Allah'ın takdirine razı olmalı ve hastalık karşısında sabırlı davranmalıdır.

Hadiste geçen "veyhak" kelimesi, Hiz. Peygamber'in öfkesini ve hoşnutsuzluğunu ifade etmek için kullanıp bu duruma ne kadar üzüldüğünü gösterir. Bu bağlamda "veyhak" kelimesi, "yazıklar olsun sana!", "ahmak mısın sen?", "nasıl böyle bir şey söylersiniz?" gibi anlamlara gelir. (Bâcî, 1332/1914, s. 7/259) Burada "veyhak" kelimesi, muhataba yanlış anlamasından dolayı onun kınandığını gösterir.

Şehitliğin Bildirilmesi

Sahîh-i Buhârî'de Enes'ten gelen rivayete göre, Bedir günü genç yaşta şehit edilen Harise'nin annesi Hiz. Peygamber'e gelerek, "Ya Resulallah Hârise'nin benim için ne kadar önemli olduğunu bilirsiniz. Eğer onun cennette olduğunu bilirim, sabreder ve bunu bir ödül olarak kabul ederim. Eğer o cennette değilse o zaman sabretmem zor olur" dedi. Hiz. Peygamber ona, "وَيْحَكَ أَوْ هَبْتِ : *Vay haline, aklını mı kaçırdın?*" dedi, ardından birden fazla cennet olduğunu, onun Firdevs cennetinde bulunduğunu söyledi. (Buhârî, t.y., s. Rikâk 51) Hadiste geçen

“Evehebilte” kelimesi “Oğlunu kaybetmekle aklını mı yitirdin?” anlamına gelir. (İbn Manzûr, 1414/1993, s. 11/686) Hadiste Hârise'nin cennetü'l- Firdevs'inde olduğuna işaret edilmiştir. Hz. Peygamber, Hârise'nin annesine sabır tavsiye edip teselli etmiş ve oğlunun cennetin en yüksek mertebesinde olduğunu haber vermiştir.(İbn Keşîr, 1418/1997, s. 5/257) Bu hadiste geçen “veyhak” kelimesi, Ümmü Hârise'nin oğlunun şehid olmasına rağmen cennette olduğu yönündeki şüphesine yönelik bir yalanlamaya işaret etmiş ve Hz. Peygamber doğru bilgi vererek şüpheyi ortadan kaldırmıştır.

Övgünün Abartılması

İnsanların aşırı derecede övülmesi onları bazen olumsuz yönde etkileyebilir. Nitekim Hz. Peygamber yanında arkadaşını öven birini uyarıp, "وَيْحَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ: *Vay sana arkadaşının boynunu kopardın*" buyurdu. (İbnu'l-Mubârek, t.y., s. 13) Abdurrahmân b. Ebu Bekre'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, bunu üç kez tekrarlayıp sonra, “Eğer kişi kardeşini övecekse, o kişinin iyi olduğunu zannediyorum desin” buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 34/65; Buhârî, t.y., s. Edeb 54; İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 14/405; Muslim, 1374/1955, s. kitâbü'z-zühde ve'r-rekâik 65; Tayâlisî, 1419/1999, s. 2/193)

Hadiste kişinin arkadaşlarını ve sevdiklerini övmeye aşırı gitmemesini önemine vurgu yapılmıştır. Bir insanı aşırı derecede övmek, onun kibirlenmesine ve kendini beğenmesine neden olabilir. Bu da onun Allah katındaki değerini düşürebilir ve ahirette hüsrana uğramasına yol açabilir.(İbn Battâl, 1423/2003, s. 9/253) Hz. Peygamber'in "Arkadaşının boynunu kestir" demesi mecâzi bir ifadedir. Bu ifade, aşırı övgünün bir insanın ruhunu nasıl öldürebileceğini ve onu manevi açıdan nasıl yok edebileceğini vurgulamaktadır.(İbnu'l-Eşîr, 1389/1969-1392/1972, s. 11/51) Bu rivayetdeki "veyhak" sözü, adamın yaptığı kuvvetli bir şekilde inkârından ibarettir.

Nesep İddiasında Bulunulması

Amr b. Şuayb'den gelen rivayete göre, bir adam Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'e, "Fulan kadından zina yoluyla bir çocuğum var" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "وَيْحَكَ إِنَّهُ لَا عَهْرَ فِي الْإِسْلَامِ: *Vah sana! İslam'da zina yoktur*" buyurmuştur. Ardından çocuğun yatak sahibine ait olup zina yapanın taşlanacağını söylemiştir. (Sa'îd b. Mansûr, 1403/1982, s. 2/106) Hadisin isnadında irsal olduğu için zayıf kabul edilmiştir.(Sa'îd b. Mansûr, 1403/1982, s. 2/106) Ancak farklı senedlerden başka sahih şevâhidleri bulunmaktadır.(Buhârî, t.y., s. Büyü' 3) Hadiste geçen "veyhak" ifadesi, adamın yaptığı hata konusunda ona uyarıda bulunduğunu göstermektedir. İslam hukukunda nesep ve soy ile ilgili önemli bir kuralı ifade etmektedir. Buna göre, evlilik içinde doğan çocuk meşru olarak kabul edilir ve babası olarak evli çiftin kocası kabul edilir. Zina sonucu doğan çocuk ise nesep olarak zina eden erkeğe isnat edilmez ve zina yapanlara taşlama cezası verilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. Bu da İslam'ın aile ve soy düzenine verdiği önemi ve nesepin korunmasına yönelik tedbirleri gösterir.

Hanımlara Şert Davranılması

Enes'ten gelen rivayete göre, Hz. Peygamber bir seferde develeri süren birine, "يَا أَنْجَشَةُ ارْفُقْ وَيْحَكَ بِالْفَوَارِيرِ: *Ey Enceşe, yavaş ol, yazıklar olsun sana (kaselere) kadınlara karşı nazik ol*" buyurdu. (Buhârî, t.y., s. Edeb 116; Deylemî, 1406/1986, s. 5/399; 'Alî b. el-Ca'd, 1410/1990, s. 208)

Hadisteki veyhak kelimesi, develeri süren Enceşe'ye yapılan uyarıya dikkat çekmekte, Hz. Peygamber'in ashabına özellikle kadınlara karşı nazik ve düşünceli olduğu konusundaki tavsiyesini içermektedir. Enceşe, sürücü olarak kervanı sevk ederken, kadınların bulunduğu bölümde şarkı söyleyerek hayvanları hızlı sürüyordu. Hz. Peygamber, kadınların rahat ve güvenli bir yolculuk yapmaları için onlara karşı dikkatli ve nazik davranılmasını gerektiğini hatırlatmıştır. "Kaseler" ifadesi, kadınların kırılğan ve nazik yapısını simgeler. Bu, İslam'da kadınlara gösterilmesi gereken özen ve saygının bir örneğidir. (İbn Battâl, 1423/2003, s. 9/357)

Uygunsuz Davranışlar Yapılması

Beşir b. el-Hasasiye'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber mezarlar arasında ayakkabısıyla yürüyen bir adam görmüş ve ona, "وَيْحَكَ يَا صَاحِبَ السَّبْيَيْنِ الْقِي سَبْيَيْتِكَ: *Yazık sana ey Sibtden ayakkabılar sahibi! Ayakkabılarını çıkar*" demiştir. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 34/380; İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 7/265; Tayâlisî, 1419/1999, s. 2/446) Hadisin sahih olduğu söylenmiştir.(M. N. (1914-1999) el-Elbânî, t.y., s. 1/321; İbn Huzeyme, t.y., s. 2/322)

Bu hadis-i şerifte geçen "veyhak" sözü, Hz. Peygamber'in bu eylemi onaylamadığını göstermektedir. Hadisteki “iki Sibtden mamul ayakkabılar sahibi”, yani sibt, tabaklanmış sığır derisi terlikler demektir. İbnu'l-Esir'e göre kabirlere saygıdan dolayı ayakkabıların çıkarılması emredilmiş, kabirler arasında yürüdüğü, kirli olduğu veya ayakkabıların süslü olmasından dolayı bu tür ayakkabılarla mezarlar arasında yürümenin uygun olmadığı belirtilmiştir.(Bedruddin el-'Aynî, t.y.-b, s. 8/147)

ÜNLEM VE ŞAŞKINLIK ANLAMINDA “VEYHAK” KAVRAMI

Bu kullanım şeklinin de değişik örneklerini görmek mümkündür.

İnsanlar Hakkında İyi Düşünülmesi

Mümine düşen görev insanlar hakkında güzel düşüncelere sahip olma, doğru ve açık deliller dışında söylentilere kulak asmamaktır. Abdurrahman b. Sevân'dan gelen rivayete göre, Hz. Peygamber'e bir hırsız getirilip onun hırsızlık yaptığı söylendiğinde Hz. Peygamber "أَسْرَفْتُ وَيْحَكَ؟" *Veyhak hırsızlık mı yaptın?* diye sordu. Hırsızın yaptığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber hırsızın elinin kesilmesini emretti. Hırsızın eli kesildikten sonra Hz. Peygamber ona "Allah'a tövbe et" dedi. Hırsız tövbe ettiğini söyledi. Hz. Peygamber de Allah'tan onun tövbesini kabul etmesini diledi. (Abdurrezzâk, 1403, s. 10/225) Bu rivayet mürsel olduğundan zayıf olarak değerlendirilmiştir. (İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 15/444)

Hadis Hz. Peygamber'in adaletle ne kadar önem verdiğini, bir kişiye suç isnat etmeden önce delil görmek istediğini, hırsızın kendi ağzından suçunu itiraf etmeye teşvik ettiğini, suçlulara karşı bile merhametli ve affedici olduğunu göstermektedir. Hadiste geçen "veyhak" kelimesi, Hz. Peygamber'in hırsıza duyduğu şaşkınlık ve üzüntüyü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kelime, "yazıklar olsun sana!" gibi anlamlara gelmektedir. (Abdurrezzâk, 1403, s. 9/411)

Günahların Açığa Vurulması

İşlenen günahların açığa vurulmaması, mümkün merteye onların gizlenmesi gerekir. Büreyde'den gelen rivayete göre, Mâiz b. Mâlik Hz. Peygamber'e gelerek, "Ya Resulallah, beni temizle!" dedi. Hz. Peygamber ona, "وَيْحَكَ ارْجِعْ : فَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ وَتُبْ إِلَيْهِ" *Yazıklar olsun sana! Geri dön, Allah'tan bağışlanma dile ve ona tövbe et,* buyurdu. Mâiz kısa bir süre sonra tekrar gelerek aynı istekte bulundu ve Hz. Peygamber yine ona aynı cevabı verdi. Mâiz bir kez daha aynı istekte bulundu ve Hz. Peygamber yine aynı cevabı verdi. Dördüncü kez geldiğinde, Hz. Peygamber ona, "Neden seni temizlenmemi istiyorsun?" diye sordu. Mâiz, "Zinadan," diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bu adamda delilik var mı?" diye sordu ve onda delilik olmadığı bildirildi. Sonra, "Şarap içtin mi?" diye sordu. Bir adam kalkıp Mâiz'in kokusunu kontrol etti ve onda şarap kokusu olmadığını bildirdi. Hz. Peygamber, "Evli misin?" diye sordu ve Mâiz, "Evet," dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun recm edilmesini emretti. Bu olayın ardından insanlar iki gruba ayrıldı. Bir grup, "Mâiz en kötü amel üzere helak oldu, günahı onu kuşattı," dedi. Diğer grup ise, "Mâiz b. Malik'ten daha güzel tövbe eden kimse yoktur; zira o, Hz. Peygamber'e gelerek elini onun eline koyup "Beni taşla öldür" diye istedi" dediler. İki ya da üç gün böyle geçti. Hz. Peygamber onların yanına gelip selam verdi ve oturdu. Sonra, "Mâiz b. Malik için Allah'tan bağışlanma dileyin" dedi. Onlar, "Allah, Mâiz b. Malik'i bağışlasın," dediler. Hz. Peygamber, "Mâiz öyle bir tövbe etti ki, eğer bu tövbe yüz kişiye dağıtılrsa, onlara yeterdi" buyurdu. (Muslim, 1374/1955, s. Hudud 22) Sahih olan farklı başka bir rivayette, Hz. Peygamber, Mâiz bin Malik'e, "وَيْحَكَ لَعَلَّكَ قَبَلْتَ أَوْ غَمَزْتَ أَوْ نَظَرْتَ" *Yazıklar olsun! Belki öpmüş ya da sıkıca tutmuş ya da sadece bakmışsındır*" dedi. Mâiz, "Hayır," dedi. Hz. Peygamber "O zaman onunla cinsel ilişkiye girdin mi?" diye sordu. Mâiz, "Evet," dedi. Hz. Peygamber de onun recmedilmesini emretti. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 4/32; Nesâ'i, 1421/2001, s. 6/419)

Hz. Peygamber onun itirafına şaşırılmış ve "Yazıklar olsun Mâiz b. Malik'e!" demiştir. Bu hadiste yine Hz. Peygamber'in günahkarlara karşı merhametli ve affedici olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber, öncelikle günahkârın tövbe etmesini ve Allah'tan af dilemesini teşvik etmiştir. Sonra akli yerinde olup olmadığını ve zina yapanın evli olup olmadığını teyit etmiştir. Sonra Mâiz b. Malik'e zina recim cezasını (günahkâr taşlanarak öldürülmesi) vererek Allah'ın emirlerini uygulamıştır. Hadis Mâiz b. Malik'in içtenlikle tövbe ettiğini ve bu tövbenin Allah katında kabul edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, İslam'da günahların bağışlanması için içtenlikle tövbe etmenin önemini ve değerini vurgulamaktadır. (Nevevî, 1392/1972, s. 11/199)

KIZGINLIK ANINDA "VEYHAK" KAVRAMININ KULLANILMASI

Veyhak kavramının bu şekilde kullanıldığını gösteren örnekler de vardır.

Ahret Hazırlığı Yapılması

Mümin dünya için çalıştığı ahiret için de çalışmalı, ahiret hazırlığı yapmalıdır. Enes b. Malik'ten gelen rivayete göre, bir adam mescide girmiş ve Hz. Peygamber'e "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sormuş, cemaat adamı susturmaya çalışmış, ancak adam soruyu üç defa tekrarlayınca Hz. Peygamber üçüncü seferde adama dönerek "وَيْحَكَ مَاذَا أَغَدَدْتَ لَهَا؟" *Veyhak kıyamet için ne hazırladın?* diye sormuş, adamın "Allah ve resulünü sevmek" diye cevap vermesi üzerine ona "Sen sevdiğinle beraberisin" buyurmuştur. (İbn Huzeyme, t.y., s. 3/149)

Hadis İbn Huzeyme gibi hadis âlimleri tarafından sahih kabul edilmiştir. Bu hadisin bir başka rivayetinde belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in yüzünde her soruda daha da fazla hoşnutsuzluk belirtileri görüldü. Üçüncü soruda Hz. Peygamber adama "Yazıklar olsun sana! Kıyamet için ne hazırlık yaptın?" diye sordu. (Bezzâr, 1988/2009, s. 12/326) Aynı hadis, Buhari ve diğer sahih hadis kitaplarında farklı şekillerde yer almaktadır. Enes (r.a.)'den gelen rivayete göre, bir bedevî, Hz. Peygamber'e gelerek "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sormuş, Hz. Peygamber ona "Yazıklar olsun sana! Kıyamet için ne hazırlık yaptın?" diye sormuş, Bedevî "Allah'ı ve Resulünü sevmekten başka

bir şey hazırlamadım" demiş, Hz. Peygamber de ona "*Sen sevdiğinle beraberisin*" buyurmuştur. (Buhârî, t.y., s. Edep 95) Aynı hadisin farklı bir rivayetinde, bu kelimenin birbirinin yerine kullanılabileceğini belirtmek için "veyhak" yerine "veyhak" kelimesi kullanılmıştır. (Haşib el-Bağdâdî, 1422/2002, s. 6/164) Bu hadis-i şerif bize kıyametin ne zaman kopacağını bilmenin mümkün olmadığını ve kıyamet için en önemli hazırlığın Allah'ı ve Resulünü sevmek olduğunu öğretmektedir. Hadiste geçen "veyhak" kelimesi, Hz. Peygamber'in adama üzüntüyü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kelime, "of sana!" veya "tüh?" gibi anlamlara gelir. (Sefârîni, 1428/2007, s. 3/162)

İyiliğin Emredilmesi

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak önemli dini bir görevdir. Bütün müminlerin bu görevi yerine getirmeye çalışması gerekir.

Enes b. Malik'ten gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber, bir adamın kurbanlık deve götürdüğünü gördü ve ona deveye binmesini söyledi. Adam, devenin kurbanlık olduğunu ve ona binemeyeceğini söyledi. Hz. Peygamber, tekrar deveye binmesini söyledi. Adam yine de devenin kurbanlık olduğunu ve binemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, adama *ارْكَبْهَا - أَوْ وَيْحَكَ - وَبُرْنُ سِيرْتُسْ!* " veya " *Yazıklar olsun sana! Ona bin*" dedi. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 21/102; Buhârî, t.y., s. Vesaya 12; Tayâlisî, 1419/1999, s. 3/481) Aynı hadis farklı şekillerde de rivayet edilmiş, o rivayetlerde, " *وَيْحَكَ* : Vah vah sana, ya da *وَبُرْنُ* yazıklar olsun sana" denilmiştir. (İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 8/465)

Hadisin metninden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber, o an için adama deveye binmesini emretmiştir. Bunun sebebi, yanında kurbanlık bir deve götürdüğü halde yürüyerek hac yolculuğuna çıkan birinin perişan halini gören Hz. Peygamber ona devesine binmesini emretmiş, hacı adayının devenin bedene olduğunu ileri sürerek binmek istememesi üzerine ise emrini iki ya da üç kere tekrarlamış, bunun üzerine o da binmiştir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in emirlerine uymalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in emrine bu kadar şiddetle karşı geldiği için onu "*Yazıklar olsun sana*" tepki vermiştir. (İbnu'l-Mulakkin, 1429/2008, s. 17/233)

Kur'ân'ın Korunması

Ebû Kilâbe'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber bir şeyden bahsederken, "*Bu, Kur'an'ın neshedileceği zamandır. (Bu, Kur'an'ın unutulacağı zamandır)*" buyurdu. Bunun üzerine bir adam bedevi gibi (safça), "Ey Allah'ın Resulü, Kur'an'ı ne nesheder? Ya da Kur'an nasıl neshedilir? "Kur'an nasıl unutulur?" diye sordu. Hz. Peygamber de ona, " *وَيْحَكَ يَذْهَبُ بِأَصْحَابِهِ وَيَقِي رَجَالَ كَأَنَّهُمُ النَّعَامُ* : *Yazıklar olsun sana! Kur'an'ın ashabı göçüp gider ve geriye deve kuşları gibi adamlar kalır*" buyurdu. Bu rivayet mürsel sahih olarak değerlendirilmiştir. (İbnu'l-Mubârek, t.y., s. 277)

Bu hadis, Kur'ân'ın korunmasının ashabın varlığına bağlı olduğunu ve ashabın vefatından sonra Kur'an'ın anlaşılması ve yaşanmasında zorluklar yaşanabileceğini göstermektedir. Kur'an'ı anlamak ve yaşamak için ashabın yolundan gitmek önemlidir. Kur'an'ın korunması için onu öğrenmeye ve yaşamaya gayret gösterilmelidir. Hadiste geçen "*Deve kuşları gibi adamlar*" benzetmesi, Kur'an'ı tam olarak kavrayamayan ve yaşayamayan insanları ifade etmektedir. Bu rivayetteki (veyhak) kelimesi, bedevinin Peygamber'in sözlerinden şüphe duyuyormuş gibi tepki vermesi üzerine Hz. Peygamber onun sorusuna öfke bir şekilde karşılık vermiştir.

TESELLİ EDİLİRKEN "VEYHAK" KAVRAMININ KULLANILMASI

Veyhak kavramının bu şekilde kullanıldığını gösteren değişik örnekler de vardır.

Ölüm Haberinin Verilmesi

Ebû Said el-Hudri'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber hendek kazarken insanlar birer birer tuğla taşıyordu. Ammâr ise, daha önce geçirdiği bir hastalıktan dolayı güçsüz olmasına rağmen, ikişer ikişer tuğla taşıyordu. Ebû Saîd el-Hudri'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber Ammâr'ın başındaki toprağı silkeleyerek, " *وَيْحَكَ يَا ابْنَ سُمَيَّةَ* : *Veyhak ey Sümeyye oğlu!*" buyurmuş onu isyankâr bir grubun öldüreceğini söylemiştir. (Tayâlisî, 1419/1999, s. 1/517) Bu rivayetin senedi hasen olarak değerlendirilmiştir. (Heysemî, 1414/1994, s. 9/196) Bu hadiste "veyhak" kelimesi, Hz. Peygamber'in Ammâr b. Yâsir'e olan sevgisini ve onu korumak için duyduğu endişeyi göstermektedir. Hz. Peygamber Hz. Ali'nin sadık arkadaşlarından biri Ammâr'ı teselli etmek için bu sözü söylemiştir. Hadiste Ammâr'ın isyankâr bir grup tarafından öldürüleceği haber verilmektedir. Bu haber, Ammâr'ın inancından asla vazgeçmeyeceğini ve şehit olarak öleceğini göstermektedir. Nitekim Ammar Sıffin savaşında şehit olmuştur.

Kritik Zamanlarda Çağrı Yapılması

Abdullah b. Bureyde'den gelen rivayete göre, Huneyn gününde, insanlar Hz. Peygamber'den yanından kaçıp dağıldıklarında onun yanında sadece Zeyd adında bir adam kaldı, Zeyd Peygamber'in beyaz renkli dişi katırının yularını tutuyordu. Bu hayvanı ona Necâşî hediye etmişti. Hz. Peygamber ona, " *ويحك يا زيد ادع الناس* : *Vay canına, ey Zeyd insanları çağır*" dedi. Zeyd, "Ey insanlar Rasulullah sizi çağırıyor," diye seslendi ama kimse cevap vermedi.

Hız. Peygamber, "*Vay canına! Evs ve Hazrec kabilelerine özel olarak seslen*" dedi. Zeyd, "Ey Evs ve Hazrec topluluğu, Rasulullah sizi çağırıyor," diye seslendi ama yine kimse cevap vermedi. Sonra Hız. Peygamber " وَيْحَكَ ادْعُ : *Vay canına! Muhacirleri çağır, çünkü Allah'ın onların üzerinde ahdi vardır*" dedi. (İbn Ebi Şeybe, 1409, s. 21/93; Muttakî el-Hindî, 1401/1981, s. 10/541) Bu hadisin mürsel olduğu, isnattaki râvi Abdullah b Büreyde'nin tâbii olup Hız. Peygamber'den işitmediği belirtilmiştir. (Zehabi, 1419/1998, s. 1/79; İclî, 1405/1985, s. 2/21)

Hadiste (veyhak) kelimesi, Hız. Peygamber Huneyn savaşı sırasında müslümanların zor anlarında, yani kritik durumlarında onları toplayıp bir araya getirmek için "veyhak" kelimesi kullanılmıştır. Bu durum, savaşın ne kadar zorlu geçtiğini ve müslümanların ciddi bir sınavdan geçtiğini gösterir. Hız. Peygamber cesaretini, liderlik vasıflarını ve sahâbileriyle olan bağını göstermesi açısından önemlidir. Zor zamanlarda bile Hız. Peygamber ve İslam'a bağlı kalmak önemlidir. Aksine, zorluklardan kaçmak ve Hız. Peygamberi yalnız bırakmak büyük bir felaket ve helaktır. Hız. Peygamber ashabını buna karşı uyar vermektedir. Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik her zaman korunmalıdır. Muhacirlerin Hız. Peygamber olan bağlılıkları ve sadakatleri takdire şayandır.

Pişmanlık Duyulması

Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre, bir adam, Ramazan ayında eşiyile cinsel ilişkiye girdiği için kendini mahvolmuş hissederek Hız. Peygamber'e geldi ve "*Ya Resulallah, helak oldum*" dedi. Hız. Peygamber, " وَيْحَكَ : *Vay haline!*" dedi. Adam, "Ramazan'da eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Hız. Peygamber, "*Bir köle azat et*" dedi. Adam, "Bunu yapacak gücüm yok" dedi. Hız. Peygamber, "*Aralıksız iki ay oruç tut*" dedi. Adam, "Buna gücüm yetmez" dedi. Hız. Peygamber, "*Altmış fakiri doyur*" dedi. Adam, "Bunu da yapamam" dedi. Hız. Peygamber'e bir sepet hurma getirildi ve "*Bunu al ve sadaka olarak dağıt*" dedi. Adam, "Ya Resulallah, bunu benden daha fakir birine mi vereyim? Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Medine'nin iki direği arasında bizden daha muhtaç kimse yoktur" dedi. Hız. Peygamber güldü, dişleri görünecek şekilde tebessüm etti ve "*Al bunu, sadaka olarak ailene yedir*" diye hüküm verdi. (Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "Edeb" 95)

Hız. Peygamber ashabına helâke düşmemeleri konusunda uyarılarda bulunmasına rağmen adamın biri yaptığı hatayı doğrudan Hız. Peygamber'e itiraf ederek çözüm aramıştır. Bu, günahı gizlemek yerine pişmanlık duyarak çözüm aramanın önemini gösterir. "Veyhak" kelimesi de adamın pişmanlık duymasından dolayı bir bakıma onu teselli etmek amacıyla kullanılmıştır. İslam dini, kolaylık ve esneklik prensiplerine dayanmaktadır. Hız. Peygamber, adamın maddi durumu ve kapasitesine göre alternatif çözümler sunmuştur. Hız. Peygamber tebessüm etmesi, insani duygularını ve mizah anlayışını göstermektedir. Hız. Peygamber'in hoşgörölü ve anlayışlı biri olduğunu vurgular. Adamın, Medine'de kendisinden daha muhtaç kimse olmadığını ifade etmesi ve Hız. Peygamber bunu kabul etmesi, toplumsal yardımlaşmanın ve fakirlerin gözetilmesinin önemini ortaya koymuştur. (Bedruddin el-'Aynî, t.y.-a, s. 22/194)

Büyük Günah İşlenmesi

Ebu Saîd el-Hudri' gelen bir rivayette Vahşi'nin Hız. Peygamber'e teslim olmadan önce yaşadığı tereddütler ve İslam'a geçiş sürecini anlatılmıştır. Vahşi müslüman olmadan önce, Şam'a kaçmayı düşünürken bir adam Vahşi'ye Hız. Peygamber'in kimseye zulmetmediğini ve ona teslim olan herkesi affettiğini söylemiş, bunun üzerine Vahşi de Hız. Peygamber'in huzuruna gelip şehadet getirmiş, Hız. Peygamber ona, "*Sen Vahşi misin?*" diye sormuş, onun, "Evet, Vahşi'yim," demesi üzerine, " وَيْحَكَ حَدَّثَنِي عَنْ قَتْلِ حَمْرَةَ : *Yazık sana, Hamza'nın öldürülmesini bana anlat,*" buyurmuş, o da anlatmıştır. Bunun üzerine Hız. Peygamber, ona, "*Veyhak ey Vahşi! Yüzünü benden gizle, seni görmeyeyim,*" demiştir. (Beyhakî, 1432/2011, s. 9/165; Tayâlisi, 1419/1999, s. 2/649)

Hız. Peygamber "Yüzünü benden gizleyebilir misin?" sözü, az bilgisi olanlar için bir sorun teşkil eder. Çünkü şöyle diyebilirler: İslam önceki günahları siler, peki Hız. Peygamber'in bu sözü söylemesinin sebebi nedir? Bu söz, doğal bir tepkiyi yansıtır gibi görünüyor, oysa nerede Hız. Peygamber'in hilmi (yumuşak huyluluğu) denilebilir. Buna cevap olarak din, doğal eğilimleri değiştirmeyi değil, onlara göre hareket etmeyi bırakmayı gerektirir. Hız. Peygamber Vahşi'yi her gördüğünde, onun yaptığı şeyi hatırlar ve bu yüzden doğal olarak ona üzüntü ve kızgınlık hissederdi. Bu durum, Vahşi'ye dini açısından zarar verebilir. Belki de bu sebeple Hız. Peygamber, onu nazik bir şekilde (veyhak) kelimesi kullanarak uzaklaştırmak istemiştir. Bu yaklaşım, İslam'ın merhamet ve hikmet prensipleri ile uyumludur. (İbnü'l-Cevzî, 1418/1997, s. 4/177) Allah her zaman affedicidir ve tövbe edenleri kabul eder. Geçmişte yapılan hatalar, kişinin gelecekte doğru yola girmesine engel teşkil etmez. Müslümanlar, geçmişte düşmanları olanlara karşı bile kin ve nefret beslememelidir. İslam'a giren herkese karşı hoşgörölü ve affedici olunmalıdır. (İbnü'l-Cevzî, 1412/1992, s. 19/395)

Kişinin Yersiz İtham Edilmesi

Ebu Said el-Hudri'den gelen rivayete göre, Beni Temim kabilesinden Zu'l-Huveysire adında bir adam Hız. Peygamber "Ey Allah'ın Resülü adil davran!" dedi. Hız. Peygamber adama dönerek, " وَيْحَكَ وَمَنْ يَغْدِلُ إِذَا لَمْ أَغْدِلْ « : *Vah*

sana ben adil davranmazsam kim adil davranır?" buyurdu. (Beyhakî, 1432/2011, s. 8/296; Buhârî, t.y., s. Kitab-u İltıbeti'l-Mürteddin 6)

Bu hadiste, (veyhak) kelimesi ile adam helâk konusunda uyarılmıştır. Hz. Peygamber adil bir liderdir ve her zaman adalete önem vermiştir. Adalet, İslam'da en önemli değerlerden biridir. Müslümanlar, her zaman adil davranmaya ve haksızlıktan kaçınmaya çalışmalıdırlar. Hz. Peygamber, hatalar yapanlara karşı daima hoşgörülü ve affedicidir. Burada ayrıca adaletin önemini ve adil bir toplum inşa etmenin gerekliliğini vurgulanmıştır.

Kişisel Temizlik Yapılması

Abdurrahman b. Hassane'den gelen rivayete göre, bir gün Hz. Peygamber elinde kalkan benzeri bir şeyle dışarı çıktı, onu yere koydu ve ardından ona doğru oturarak idrarını yaptı. Orada bulunanlardan bazıları, "Bakın, kadınlar gibi idrar yapıyor!" dediler. Bunu duyan Hz. Peygamber, "وَيْحَك (أما) علمت ما أصاب صاحب بني اسرائيل" *Veyhak! İsrailoğulları'ndan bir adama ne olduğunu bilmiyor musunuz?"* buyurdu. Ardından onlardan birine idrar bulaştığında onların o yeri makasla kesmekle emrolduklarını, ama onların bunu yapmadıklarından kabirde azap gördüklerini söyledi. (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985, s. 29/293; İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 2/260; İbn Mâce, t.y., s. Vuzu' 27) Hadis sahih olarak değerlendirilmiştir. (M. N. (1914-1999) el-Elbânî, t.y., s. 1/9)

Hadiste geçen "veyhak" kelimesi ile burada zikrolunan kişinin başına gelecek bir felaket konusunda uyarıldığını göstermektedir. İbn Mâce'nin naklettiğine göre, Arapların ayakta idrar yapma alışkanlığı vardı ve bu nedenle oturarak idrar yapma, kadınların yaptığı bir şey olarak görülürdü. Bu yüzden, Hz. Peygamber oturarak idrar yapması onlara garip gelmişti ve bu şekilde bir yorumda bulunmuşlardı. Ancak Hz. Peygamber bu yorumu duyduğunda onları azarlamamış veya sert bir şekilde tepki de bulunmamıştır. (Bedruddîn el-'Aynî, t.y.-a, s. 3/138; İbn Reslan (Arslan), t.y., s. 1/374)

Ebeveyne İyi Bakılması

Muaviye b. Cahime es-Sülemi'den gelen rivayete göre o, Hz. Peygamber'e gelip "Ey Allah'ın Resülü seninle birlikte cihad etmeyi arzu ettim, bu vesileyle Allah'ın rızasını ve ahireti kazanmak istiyorum" dedi. Hz. Peygamber ona ": وَيْحَك! أَحْيَا أُمَّكَ؟" *Veyhak annen hayatta mı?"* diye sordu. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Geri dön ve ona iyilik et" buyurdu. (İbn Mâce, t.y., s. Cihad 12)

Bu hadiste geçen "veyhak" kelimesi ile kişinin ebeveynine iyi bakması gerektiğini anlatılmak istenmiştir. Ayrıca hadis anneye iyilik etmenin ve ona hizmet etmenin, İslam'da cihad gibi büyük ibadetlerden bile önce geldiğini göstermektedir. Annesi hayatta olan bir kimsenin, cihad gibi büyük ve kutsal bir görevi bile erteleyip annesine hizmet etmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. (Sindî, t.y., s. 2/180; Şemsuddîn es-Sehâvî, 1405/1985, s. 1/176)

Zorluğun İfade Edilmesi

Ebu Saïd el-Hudri'den gelen rivayete göre, bir bedevi Hz. Peygamber'e gelerek hicreti sordu. Hz. Peygamber ona, "وَيْحَك! إِنَّ الْهَجْرَةَ شَأْنٌ شَدِيدٌ" *Vay haline, hicret meselesi zordur"* buyurdu. (Buhârî, t.y., s. hibe 33) Hadiste (veyhak) kelimesi ile hicretin, yani İslam'ı korumak ve yaşamak için bir yerden başka bir yere göç etmek, için ciddi bir fedakârlık ve çaba gerektirdiği ifade edilmek istenmiştir. (Kastalânî, 1323, s. 4/369)

SONUÇ

Hadislerde geçen "وَيْحَك" (veyhak) kavramının kullanılması, sadece lanetleme veya azap dilemek anlamına gelmez. Bu ifade, Arapçada yaygın olarak uyarı, endişe veya hayal kırıklığı duygusunu dile getirmek için de kullanılmıştır. Hz. Peygamber, belirli eylemlerin veya davranışların ciddiyetini vurgulamak için çeşitli durumlarda bu ifadeyi kullanmıştır. Sadece bir lanetleme olarak değil, saygı ve özen gösterilmesi gereken yerlerde de güçlü bir ifade şekli olarak da kullanılmıştır. Aynı zamanda ünlem, endişe ve üzüntüyü dile getirmek için de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. eş-Şeybânî. (1405/1985). *El-Müsned* (C. 36). y.y.

Bâcî, E.-V. S. b. Hâlef el-. (1332/1914). *El-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ'* (1-7). Maţba'atu's-Sa'âde.

Bayındır, A. (1992). Bedene. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 302). TDV Yayınları.

Bedruddîn el-'Aynî, E. M. M. b. A. (t.y.-a). *Umdetu'l-Kârî Şerhu Şahîhi'l-Buhârî* (1-25). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.

Bedruddîn el-'Aynî, E. M. M. b. A. (t.y.-b). (1-25). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.

Beyhakî, E. B. A. b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. (1432/2011). *Es-Sunenu'l-Kubrâ* (1-22). Merkezu Hicr.

Bezzâr, E. B. A. b. 'Amr el-'İtkî el-. (1988/2009). *El-Baḥru'z-Zehḥâr* (1-18). Mektebetu'l-'Ulüm ve'l-Hikem.

- Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-C. el-B. (ö. 256/870). (t.y.). *El-Câmi 'u's-Sahîh* (5.). Dârü-İbn Kesîr-Dârü'l-Yamâma.
- Deylemî, Ş. b. Ş. b. Ş. b. F. E. Ş. ed-Deylemî el-Hemezânî ed-. (1406/1986). *El-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hiţâb* (1-5). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Elbânî, M. N. (1914-1999). (t.y.). *Sahih Sünen-i Nesâî*. Mekteb-i terbiyetü'l-arabi.
- el-Elbânî, M. N. (ö. 1420/1999). (t.y.). *Za'ifü't-Tergîb ve't-terhî*. Mektebetü'l-Maarif.
- Haţîb el-Bağdâdî, E. B. A. b. 'Alî b. S. el-Bağdâdî. (1422/2002). *Târîhu Bağdâd* (1-16). Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Heysemî, E.-Hasan N. 'Alî b. E. B. b. S. el-. (1414/1994). *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid* (1-10). Mektebetü'l-Ğudsî.
- İbn Battâl, E. el-Hasan 'Alî b. Halef b. 'Abdumelik İ. B. (1423/2003). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (1-10). Mektebetü'r-Ruşd.
- İbn Ebî Şeybe, E. B. b. E. Ş. 'Abdullâh b. el-'Absî. (1409). *El-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr* (1-7). Mektebu'r-Ruşd.
- İbn Huzeyme, E. B. M. b. İ. b. Huzeyme en-Nisâbüri. (t.y.). *Şahîhu İbni Huzeyme* (1-4). el-Mektebu'l-İslâmî.
- İbn Keşîr, E.-F. İ. b. 'Omer b. K. ed-Dimeşķî. (1418/1997). *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (1-21). Dârü Hicr.
- İbn Mâce, E. 'Abdullâh M. b. Y. el-Ğazvîni. (t.y.). *Sunenu İbn Mâce* (1-2). Dârü 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. 'Alî C. b. M. er-Ruveyfî'î. (1414/1993). *Lisân'l-'Arab* (1-15). Dârü Şâdir.
- İbn Reslan (Arslan), E.-A. Ş. A. b. H. b. H. er-R. el-M. (ö. 844 / 1441). (t.y.). *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (1-20). Dârü'l-Falâh.
- İbn 'Abdülber en-Nemerî, E. Ö. C. Y. b. 'Abdillâh b. M. (1421/2000). *El-İstizkâr* (1-9). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Enbârî, E. B. M. b. el-Ğâsim. (1412/1992). *Ez-Zâhir fi Me'ânî Kelimâti'n-Nâs* (1-2). Mu'essesetu'r-Risâle.
- İbnu'l-Eşîr, E.-S. el-M. b. M. el-Cezerî. (1389/1969-1392/1972). *Câmi'u'l-Usûl* (1-12). Dârü'l-Hulvânî.
- İbnu'l-Mubârek, E. 'Abdurrahmân 'Abdullâh b. M. b. V. et-Turķî. (t.y.). *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'ik l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*. y.y.
- İbnu'l-Mulaqqın, E. Hafş 'Omer b. 'Alî b. A. el-Mısrî. (1429/2008). *Et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Şahîh*. y.y.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. 'Alî b. M. el-Bağdâdî. (1412/1992). *El-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem* (1-19). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. 'Alî b. M. el-Bağdâdî. (1418/1997). *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Şahîhayn* (1-4). Dârü'l-Vaţan.
- Ğaşalânî, E.-'Abbâs A. b. M. el-. (1323). *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (1-10). el-Maţba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye.
- Mâlik b. Enes, E. 'Abdullâh M. b. E. b. M. el-Medenî. (1406/1985). *El-Muvaţta'*. y.y.
- Moğultây, E. 'Abdullâh M. b. Kılıç el-Bekcerî. (1419/1999). *Şerhu Suneni İbn Mâce—El-İ'lâm bi Sunnetihi 'Aleyhi's-Selâm* (1-5). Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz.
- Muslim, E.-Hasan M. b. el-Ğaccâc el-Ğuşeyrî en-Nisâbüri. (1374/1955). *Şahîhu Muslim* (1-5). Dârü İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî.
- Muttaķî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâđî Hân el-Ğâdirî eş-Şazelî el-Hindî el-Burhânfürî el-. (1401/1981). *Kenzu'l-'Ummâl*. y.y.
- Nesâ'î, E. 'Abdurrahmân A. b. Ş. el-Ğorâsânî en-. (1421/2001). *Es-Sunenu'l-Kubrâ* (1-10). Mu'essesetu'r-Risâle.
- Neşvân el-Himyerî, N. b. S. el-Yemenî. (1420/1999). *Şemsu'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmî'l-'Arab min el-Kulûm* (1-11). Dârü'l-Fikr.
- Nevevî, E. Z. M. Y. b. Ş. en-. (1392/1972). *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim* (1-18). Dârü İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî.
- Sa'îd b. Mansûr, E. 'Oşmân S. b. M. el-Ğorâsânî. (1403/1982). *Es-Sunen* (1-2). ed-Dârü's-Selefiyye.
- Sefârîni, E.-'Avn Ş. M. b. A. es-. (1428/2007). *Keşfu'l-Lisâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm* (1-7). y.y.

- Sindî, E.-Hasan M. b. 'Abdi'l-H. et-T. N.-D. es-. (t.y.). *Kifâyetu'l-Hâce fî Şerhi Süneni İbn Mâce*. y.y.
- Süyûfî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. E. B. b. M. el-Hudayrî es-. (t.y.). *Şerhu Süneni İbn Mâce*. y.y.
- Şemsuddîn es-Sehâvî, E.-Hayr M. b. 'Abdurrahmân b. M. (1405/1985). *El-Makâşidu'l-Hasene fî Beyâni Keşîrin min el-Ehâdîşi'l-Muştehire 'alâ'l-Elsine*. y.y.
- Taberânî, E.-Kâsım M. S. b. A. b. E. et-. (t.y.). *el-Mu'cemu'l-Kebîr—Et-Taberânî* (1-25). Mektebetu İbn Teymiyye.
- Ṭayâlisî, E. D. S. b. D. el-Başrî et-. (1419/1999). *El-Musned* (1-4). Dâru Hicr.
- Zehebî, E. 'Abdillâh Ş. M. b. A. b. 'Osmân ez-. (1419/1998). *Tezkiretu'l-Huffâz* (1-4). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zeynüddîn, M. A. b. T. b. N. A. el-M. el-H. (ö. 1031/1622). (t.y.). *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*. Mektebetu ticariyetü kübra.
- 'Abdu'l-Ğanî el-Makdisî, E. M. 'Abdulğanî b. 'Abdulvâhid ed-Dimeşķî. (1408/1988). *'Umdetu'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm* (2. bs). y.y.
- 'Abdurrezzâk, E. B. 'Abdurrezzâk b. H. es-Şan'ânî. (1403). *El-Muşannef* (1-11). el-Mektebu'l-İslâmî.
- 'Alî b. el-Ca'd, 'Alî b. el-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî. (1410/1990). *Musnedu İbni'l-Ca'd*. y.y.
- 'İclî, E.-Hasan A. b. 'Abdullâh el-Kûfî el-. (1405/1985). *Es-Şikât*. Dâru'l-Bâz.